

BAKIM KÜLTÜRÜ VE BU KÜLTÜRÜN ORTADOĞU'DA YOK EDİLİŞİ: KADIN EMEĞİ, SU, SAVAŞ VE ARKEOLOJİ

Maggie Ronayne

Çeviren: Cansu Şipal

Makalede Iısu Baraj Projesi ve projenin beraberinde getirdiği kültürel yıkım karşısında, arkeologlar örneğinden yola çıkılarak entelektüel sorumluluk üzerine bir tartışma yürütülmektedir. Arkeolojik çalışmaların sadece kazı alanları ile sınırlı olmadığı, insanların yaşamlarının, geçim kaynaklarının ve kültürel miraslarının tehdit altında olduğu belirtilmektedir. Uzmanlara düşen görev, özellikle kalkınma projeleri karşısında örgütlenen taban hareketlerine karşı sorumlu davranmak, onların kaygı ve taleplerini dikkate almak olacaktır. Makalede bu bağlamda baraj projesinden etkilenen toplulukların ve özellikle de kadınların sesine kulak verilmektedir. Maggie Ronayne, Iısu Barajı'nın yol açacağı kültürel yıkımı en güçlü ve geniş boyutlu olarak dile getirenlerin bakım kültürünü sırtlanan kadınlar olduğunu belirtir. Iısu Barajı çerçevesinde yaşananlar da en başta kadınlar olmak üzere halk tabanı ile arkeologlar arasında kurulan bağın getirdiği kazanımları örneklendirmektedir.

Giriş

ABD'nin başını çektiği küreselleşmenin ve yarattığı savaşların şiddetli saldırıları karşısında toplulukların kendi yaşamlarını, geçim alanlarını, kültürlerini ve kültürel miraslarını savunmaları, bu yıkıma karşı koymanın ve nihayetinde onu sonlandırmanın anahtarıdır. Arkeologlar ve diğer uzmanların önemli bir görevi, mümkün olan her türlü medya aracını kullanarak, büyük ölçekli kalkınma projeleri ile savaşın yol açtığı yıkım hakkında halkı bilgilendirmektir. Bununla birlikte, sahip olduğumuz bilgi ve becerilerin toplulukların öz-savunma örgütlenmeleri için nasıl faydalı olabileceğine onlarla birlikte karar vermemiz de gerekmektedir. Bu işi üstlendiğimiz zaman, değerlendirmemizi dikkatli bir şekilde yapmalıyız: Bu işin ne kadar üretken olmasını bekleyebiliriz ve gerçekte ne kadar üretken olmaktadır? Hakiki bir kolektif mukabellenin karşısına çıkabilecek engeller nelerdir? Bir başka deyişle, uzman, bildiklerini erişilebilir kılmak hakkında ne kadar şey öğrenmiştir ve bu sayede tabanın çabaları yeterince güçlendirilmiş midir? Ve tabii ki uzman, sadece ihtilafa neden olan mesele (örneğin, Türkiye'de barajlarla ortaya çıkan tehdit) hakkında değil, konu (örneğin, arkeoloji) hakkında ne kadar şey öğrenmiştir?

Esasında, yaşamını sürdürme mücadelesi veren taban hareketleri ile arkeologlar arasındaki ilişki hiç basit değildir; hatta böyle bir ilişki kurma girişimi genellikle ortaya çıkmaz. Bunun, kolektif olarak çözümlenmesi gerekir. Arkeologlara verilen alışılmış eğitim, deyim

yerindeyse, işimizi yaparken bunu nasıl becerebileceğimizi bize öğretmez. Kuramsal derslere ve geçmişte uygulanan politikalar hakkında yürüttüğümüz tartışmalara rağmen, üniversitelerimiz araştırmaya veya kurtarmaya çalıştığımız kültürün ve tarihin mirasçılarının yaşamlarından ziyade insan yapımı şeylere, sit alanlarına ve son yıllarda da çevre düzenlemesine öncelik vermeye devam etmektedir. Tıpkı diğer uzmanlar gibi bizler de kendimizi tabanın üzerinde görmek, doğrudan doğruya kültürü ve mirası korumakla uğraşmak üzere eğitildik; bu hiyerarşiye katılmaya istekli olsak da olmasak da.

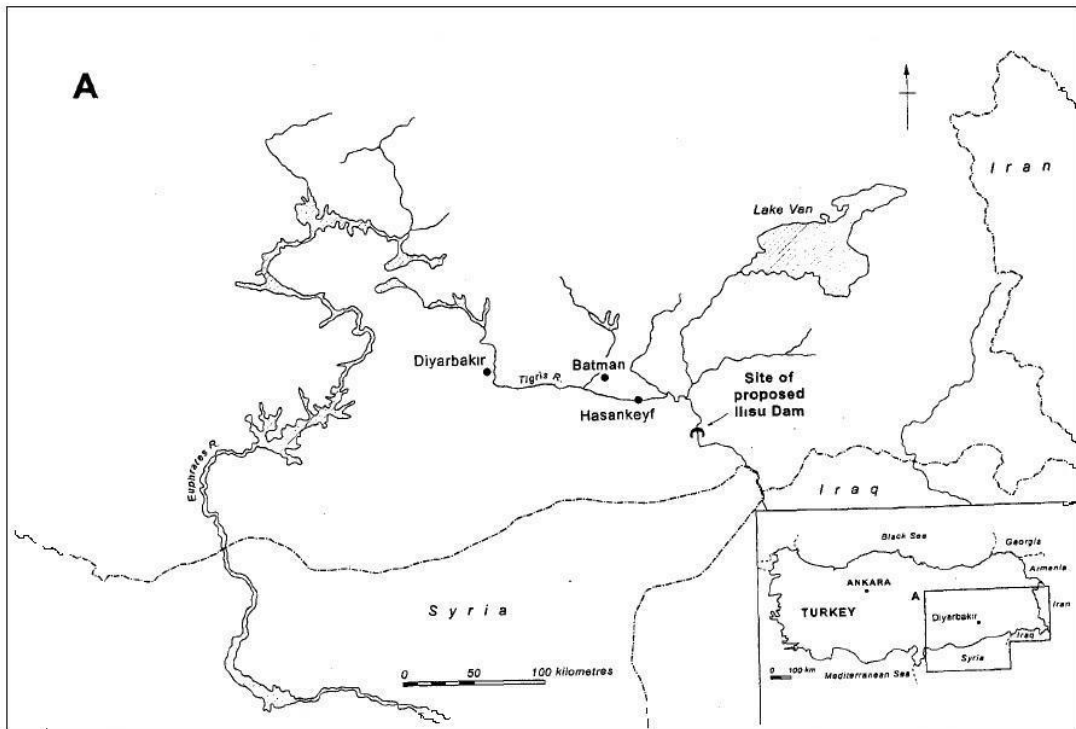
Batı ülkelerindeki arkeologların çoğu proje koordinatörünün öncülüğünde yürütülen arkeolojik çalışmalarda düşük ücretle çalışan sözleşmeli işçilerdir. Malzemeyi bir yorum çerçevesinde ele alan ve uzmanlık alanının ilkelerini ve yapısını belirleyenler ise üniversitelerde, devlet dairelerinde, müzelerde ve şirket yönetimlerinde kadrolu olarak istihdam edilen bir azınlıktır (aynı zamanda bkz. Walker ve McGuire 1999). Üçüncü Dünya’da bu hiyerarşinin katmanları daha da artar. Arkeologlar için kazı yapan, pek çoğu bölgedeki baskın etnik gruba mensup olan veya batıdan gelen ve Üçüncü Dünya ücretleri bazında ödemeleri yapılan yerel işçiler ek bir katman oluşturur. Arkeologlar ile taban arasındaki ve bizzat arkeolojinin kendi içindeki bu hiyerarşi, arkeologların, yaşamın idamesi için sürdürülen hareketlere üretken bir şekilde katılmalarının önündeki temel engeldir. Bu hareket, kültürel yıkıma karşı yürütülen hareketle sıkı sıkıya bağlantılıdır –ki ilişkisi sadece bu hareketle de sınırlı değildir.

Kendi çalışmamda böylesi engellerle başa çıkmanın en iyi bildiğim yolu onları ifşa etmek ve büyük ölçekli kalkınma projelerinin etkilerine maruz kalanların bir arkeologdan neler beklediklerini öğrenmektir. Iısu Barajı’nı ve Türkiye’deki benzeri projeleri durdurmak üzere düzenlenen kampanyalara katılmam ve hem Küresel Güney’de hem de Küresel Kuzey’de tabana dayalı kadın örgütlenmelerinden edindiğim deneyim¹, kendi arkeolojik çalışmalarında tabana ve tabanın ihtiyaçlarına öncelik vermeme yol açtı. Akademik çalışmalarımın başlangıcı her zaman kadınların deneyimleri ve onların yaptığı kültürel çalışmalardır. Bu tercih, tabanda örgütlenen kadın hareketleriyle yakın ilişkide olmamdan ve onlara bağlılık hissetmemden kaynaklanmaktadır. Burada, kadınların baraj karşıtı mücadelesine öncelik vermenin neden yaşamsal öneme sahip olduğuna bakmak istiyorum. Kültürel yıkımlar, başarıya ulaşmak için kadınları ne kadar görmezden gelmek zorundadır? Ve, kimleri hedef alır?

Iısu Barajı ve GAP Kalkınma Projesi

Türkiye’nin devlet su teşkilatı, Devlet Su İşleri (DSİ), Dicle Nehri üzerinde 1,8 milyar avroluk bir hidroelektrik projesi olan Iısu Barajı’nın proje koordinatörüdür.² Iısu Barajı, nehir üzerindeki barajlar arasında en fazla stratejik öneme sahip olan barajdır (Şekil 1). Hem

bölgedeki hem de Avrupa'daki birtakım kampanyalar ve topluluklar bu projeye karşı çıktı. Benim çalışmamın da katkıda bulunduğu bu muhalefet, 2001/2002'de barajı inşa etmeyi planlayan Avrupalı ve Türkiyeli şirketler tarafından oluşturulan konsorsiyumun çökmesine neden oldu. Konsorsiyum, proje giderlerini sağlama alabilmek için bazı Avrupa hükümetlerinden ve muhtemelen ABD'den ihracat kredisi almaya çalışıyordu. Britanya Hükümeti'nin kilit kredi sağlayıcısı olması da imkan dahilindeydi. İlsu'nun çeşitli – çoğunlukla muğlak– faydaları ortaya atılsa da, üretilecek elektriğin nereye gideceği hiçbir zaman açıklığa kavuşturulmamıştı; bu türden diğer projelerde olduğu gibi bunun da Türkiye'nin batısındaki sanayi için kullanılacağı söyleniyordu. Muhalefetin bu konsorsiyum üzerinde başarı elde etmesine rağmen, yeni bir grup şirket projeyi tekrar başlattı. Gerçi bu plan da son dönemde ciddi bir aksilikle karşılaştı: projeden etkilenen toplulukların ve kampanya yürüten kesimlerin çabaları sonucunda Almanya, İsviçre ve Avusturya hükümetleri projeden çekildi.

Şekil 1. Dicle Nehri üzerinde İlsu Barajı'nın yeri (A. Gallagher'ın haritası-NUI Galway, Arkeoloji Bölümü).

Bu baraj inşa edilmiş olsaydı, Türkiye'nin Kürt Bölgesinin üç yüz kilometre karesini

kaplayacak ve göçebeler, köylüler ve Hasankeyf ilçesi sakinlerinin de içinde bulunduğu neredeyse yetmiş sekiz bin kişiyi yerinden edecekti. Baraj, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Projesi'nin (kısaca GAP) bir parçasıdır ve Ortadoğu ile Batı Asya'da çok daha geniş ölçekli gerilimler ve olası su savaşları bağlamında merkezi bir konumdadır (Dolatyar ve Gray, 2000; Marsh, tarihsiz). Bu tip barajların ve su akışı denetiminin bir iktidar manivelası olarak kullanılması son yirmi otuz yıldır bölgesel politikaların bir özelliği olagelmıştır. Dicle, Fırat ve diğer nehirler üzerinde doksan baraj ve altmış hidroelektrik santrali içeren GAP'ın dünyanın en büyük bölgesel kalkınma projelerinden biri olduğu söylenmektedir (KHRP ve diğerleri, 2002:16).

Yerel kampanya yürütücülerinin, Galway'de bulunan İrlanda Ulusal Üniversitesi (National University of Ireland) Arkeoloji Bölümü'nün ve Avrupalı STK'ların delil tespit temsilcilerinin yaptığı çalışmalar sonucunda İlısu Barajı'nın nasıl şiddetli yoksulluğa, hastalığa, ailelerin ve toplulukların parçalanmasına, çevre kirliliğine, Suriye ve Irak'ta nehrin akış yönünde yaşayan topluluklara giden suyun kesilmesine ve muazzam kültürel yıkıma neden olacağı belgelendi (Cornerhouse ve diğerleri, 2001; Diyarbakır Barosu, 2001; İlısu Baraj Kampanyası³ ve diğerleri, 2001; KHRP, 1999; Ronayne, 2002 ve 2005; Hasankeyf'i Yaşatma Platformu, 2000). Tarihi ilçe Hasankeyf'in de içinde bulunduğu binlerce arkeolojik, kültürel ve tarihi sit alanı, İlısu rezervuarı tarafından sular altında bırakılacaktı (Sit alanlarının detayları ve tarihler için bkz. Algaze, 1989; Algaze ve diğerleri, 1991; Kitchen, 2000; Kitchen ve Ronayne, 2001; Hasankeyf'i Yaşatma Platformu, 2000; Tuna ve diğerleri, 2001; Tuna ve Velibeyoğlu, 2002). Bir zamanlar, İpek Yolu'nun Dicle'yi kestiği noktada yer alan ilçe, hâlâ ayakta olan birtakım Orta Çağ kalıntısına ev sahipliği yapmaktadır. Bu kalıntılar arasında bir hisar, anıt mezar, camiler, muhtemelen on ikinci yüzyıldan kalma bir köprü yıkıntısı ve çok sayıda mağara bulunmaktadır. Müslüman hac bölgesi olarak ve dünyanın birçok yerinden Kürtler için burası, başta burada ikamet edenler üzere çok çeşitli halklar açısından muazzam ölçüde kültürel önem arz eden bir yerdir. İlısu Barajı'nın inşa edileceği bölge aynı zamanda Neandertal ve *Homo sapiens sapiens* evreleri arasındaki geçişin anlaşılması, dünya tarihinde toplulukların bitkileri ve hayvanları evcilleştirdiği ilk yerleşim bölgelerinden biri olması ve Roma ve Asur İmparatorlukları dahil, çeşitli imparatorlukların sınır kuşağını oluşturması açısından da büyük önem arz eder. Bölgedeki insanlar sürekli olarak, sular altında kalacak olanın yalnızca Kürt tarihi değil aynı zamanda tüm insanlığın mirası olacağını söylüyorlar. Bağımsız araştırmalar, projenin etkisine maruz kalacak toplulukların bazılarıyla proje planları hakkında gelişigüzel ve eksik gedik görüşmeler yapıldığını, birçok toplulukla ise hiç görüşülmediğini ortaya koymuştur (örneğin, bkz. İlısu Baraj Kampanyası ve diğerleri, 2001; Ronayne, 2005). Barajdan etkilenen kadınlar ve kadın örgütleri, en az görüş alışverişi yapılan fakat projeye en çok karşı çıkan gruplardır (Ronayne, 2005: 22-26). Ne var ki kadınların İlısu Barajı'na ve diğer barajlara karşı çıkışları ve bunun nedenleri daima gizlenmiştir.

Kadın Emeği, Su ve Savaş

Ilısu Barajı'nın inşası için düşünülen yer, asıl olarak kırsal Güneydoğu bölgesidir ve burası Türkiye'nin en yoksul bırakılmış bölgelerinden biridir. Arazinin asıl büyük bölümü, aynı zamanda hem dini hem de siyasi (aşiretleri de içeren) lider konumuna sahip küçük bir azınlık olan toprak ağalarına ait olduğu için GAP'ın sulama ve elektrik üretimi planları çoğunluk için yarar sağlamayacaktır (McDowall, 2000b). Bu eşitlikçi dağılımı değiştirmek için bir toprak reformu yapılması, hiçbir zaman GAP'ın programında yer almamıştır. Yoksulluğun ve bunun neden olduğu işlerin yükünü en ağır şekilde taşıyanlar kadınlardır. Kadınlar, çok sayıda çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi için ihtiyaç duyulan ücretlendirilmemiş temel işlerin çoğunu gerçekleştirdikleri gibi köylerindeki işlerin büyük miktarını da yaparlar. Bu işler, aile için besin maddelerinin yetiştirilmesini, hayvanların beslenmesini, toprağın ve üzerindeki kaynakların daha üretken hale getirilmesi için gereken işlerin tümünü kapsar. Bu durum, Küresel Güney'deki kadınların çoğu için geçerlidir. Suyun sağlanması işinin sorumluluğu da yine kadınların ve çocukların üzerindedir. Kadınların yaptığı bu işler neredeyse hiçbir zaman resmi olarak tanınmamıştır. Ilısu için yapılan planlamada ya da tazminat süreçlerinde layıkıyla dikkate alındıklarına dair de herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kadınlara ve kadın örgütlerine göre, Kürt bölgesinde hüküm süren aile ve topluluk yapıları içerisinde kadınların, toprağın ve diğer malların sahibi veya mirasçısı olma hakları yoktur; bu durum devletin, dini kurumların ve toprak ağalarının pratikteki uygulamalarıyla da desteklenmektedir (Ronayne, 2002:38, 118; 2005:24-25; aynı zamanda bkz. Aydın 1986:162, 166). Güneydoğu'da okuma yazma oranı hem kadınlar hem de erkekler için düşüktür; ama bu oranın düşüklüğü kadınlar özelinde daha da göze batar. (GAP-BKİ, 1994). Özellikle yaşlı kadınların çoğu sadece Kürtçe konuşur ve baraj konusunda Türk memurlarla görüşmeleri imkânsız değilse bile çok zordur. Kürt kadın örgütleri, taşınmak istemeyenlerin özellikle kadınlar (sonrasında nelerle karşılaşacaklarını bildikleri için) olması, ama arazinin istimlakı ve yer değiştirme için gereken belgelerinin imzalanması için her zaman erkeklere başvurulması ve tazminat ödenecek olursa, bunu alacak olanların da yine erkekler olması nedeniyle aile içinde her zaman tartışmalar yaşandığını bildirmektedir (Ronayne, 2005:25).

GAP'ın oluşturulduğu ve uygulamaya konulduğu yer bir savaş kuşağıydı. Ilısu'nun inşasının planlandığı bölgede yakın zamana kadar olağanüstü hal yönetimi hüküm sürüyordu. 1984'ten beri Türkiye Devleti ve PKK (Kürdistan İşçi Partisi) arasında süren silahlı çatışma sonucunda tahminen üç bin ila dört bin arasında köy tahliye edildi ve pek çoğu yok edildi (McDowall, 2000a:440). Yaklaşık olarak üç milyon kişi evlerini terk etmeye ve bölgedeki veya Türkiye'nin batısındaki şehirlerin kenar mahallelerinde yaşamaya mecbur bırakıldı (KHRP ve diğerleri, 2003:13). Otuz binin üzerinde insan öldü (a.g.e. ve Mc Dowall 2000a:442); bazı aileler birkaç üyesini kaybetti. Bu durum, güvenlik güçleri bağlamında köy yıkımları, işkence,

özellikle kadınlara yönelik tecavüz ve diğer cinsel işkenceler, yargısız infazlar ve “kayıplar” dahil olmak üzere görevin yaygın bir şekilde kötüye kullanılmasının arka planını oluşturur (a.g.e. ve McDowall, 2000a:440-441). Yerinden edilen ve ülke içinde başka yere yerleşen nüfusun çoğu hâlâ vahim koşullarda yaşıyor. Yerinden edilen kadınlar ve kadın örgütleri, zorla şehirlere göç ettirilen ailelerin göç sonrasında nasıl parçalandıklarını anlatıyorlar. Yollarda kayıp düşen çocuklardan, ciddi düzeydeki açlık ve kötü beslenme koşullarından, hızla yükselen anne-çocuk hastalıkları ve ölüm oranlarından (aynı zamanda bkz. Göç-Der, 2002), yirmi ila otuz insanın bir iki küçük odada barınmak veya muşambaların altına sığınmak zorunda kalışından, çocuk işçiliğinden, kaçıp giden ya da tinerici veya madde bağımlısı olan çocuklardan, çocuklarını köylerindeki gibi koruyup kollayamayan kadınların intiharlarından (Ronayne, 2002:120) ve kadınların ailelerini besleyebilmek için seks işçiliği yapmasından (Ronayne, 2005:25) bahsediyorlar. Ailelerin pek çok üyesi, özellikle de erkekler, iş bulmak için Türkiye’nin batısına ve daha uzaklara göç etti. Yerlerinden edilmelerinin nedeni ister savaş olsun isterse de barajlar, bütün kadınlar yer değiştirmenin neticesinde kendilerinin ve bakımları altındakilerin böylesi koşullarla yüzleştiği konusunda hemfikir.

Dünya Barajlar Komisyonu’nun⁴ bulguları, büyük barajlardan etkilenen topluluklarda en yüksek bedeli ödeyenlerin kadınlar olduğuna göstererek bu fikri destekliyor (WCD, 2000:114-116). PKK’nin 1999’daki ateşkesinin ardından 2002 yılında olağanüstü hal kaldırıldı fakat insanlar bunun etkilerinden ve şimdi de Irak’taki savaştan dolayı acı çekmeye devam ediyorlar. Haziran 2004 sonrasında bölgede yeniden ihtilaf baş gösterdi. GAP, ihtilafın yarattığı etkiyi veya on yıllardır Kürtlere gösterilen saldırganlığın mirasını dikkate almadığı için birçokları tarafından bu ihtilafın bir uzantısı olarak görülecektir. İnsanların düzenli olarak gündeme getirdikleri bir konu, Ilsu rezervuar alanında tahliye edilmiş çok sayıda köyün bulunduğu. Barajın inşa edilmesi halinde bunlar su altında kalacak ve dolayısıyla da köylülerin geri dönme ihtimali ebediyen ortadan kalkacaktır. 2002’den bu yana güvenlik koşullarında bazı iyileşmeler oldu fakat kadınlar tecavüz tehdidinin ve güvenlik güçlerinin üst soyarak arama yapması gibi diğer cinsel işkence ve tacizlerin devam ettiğini söylüyorlar (Ronayne, 2005:112-114). Bu iyi bilinen taktikler, kadınları erkeklerden ayırıyor ve kadınların ifadesine göre, ev içi şiddetin ve cinayetin yüksek oranlara varmasına neden olan bir şiddet iklimi yaratılıyor.

Bu arka plan ve özellikle kadınların yüz yüze kaldığı riskler, tamamıyla kültürel miras ve Ilsu Barajı sorunu ile alakalıdır. Arkeologlar, yalnızca antik mevkilere odaklanarak veya yalıtılmış bir muhalefet sürdürerek bu projeyi durduramazlar; barajın neden olacağı etkinin boyutu ve muhalefetin yönelimi hakkında bilgi edinmek için, yüzümüzü, rezervuar alanında veya hemen civarında ikamet edenlerden savaşı yaşamış ve yıkımla yüz yüze gelmiş olan kadınlara

ve erkeklere dönmeliyiz. Fiziksel güvenliklerine yönelik tehditler ve ifade özgürlüğünden mahrum olmaları, kültürel etkisi de dahil olmak üzere projeye karşı muhalefetlerini zayıflatan etkenler olarak görülmelidir. Böylece, esas önceliklerinin neden arkeolojik sahaların kurtarılması olamayacağını daha kolay kavrarız. Aynı zamanda, barajın neden olacağı kültürel hasar da insanların endişelerine eklenebilir. Ashında kadınların çocukları, işleri, köyleri ve savaşa muhalefetleri hakkında söylemek zorunda kaldıkları şeyler, İlsu'nun kültüre yapacağı etkiyi kavramamızda merkezi öneme sahiptir.

Sorumluluk: İlsu Karşıtı Arkeolojik Mücadelenin Temeli

2000'den 2002'ye kadar, Britanya Hükümeti'nin projeye iştirakına karşı baskı grubu olarak çalışan İlsu Barajı Kampanyası'nda (İlsu Dam Campaign) gönüllülük temelinde kültürel miras danışmanlığı (Britanya'da yaşayan arkeolog Dr. Willy Kitchen ile birlikte) yaptım. Fakat çalışmalarımızın büyük kısmı bağımsız olarak veya Dünya Arkeoloji Kongresi (World Archaeological Congress, WAC) vasıtasıyla yürütüldü. İlsu için Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu'na dair bir inceleme (Kitchen ve Ronayne, 2001), projeyi desteklemeyi düşünen hükümetlere bildirilen görüşler, kamuya açık toplantılarda yapılan konuşmalar ve Avrupa'daki Kürt topluluklarla ve diğer girişimlerle yürütülen çalışmalar burada sıralanabilir. (Yaptığımız işlerin ve işlettiğimiz sürecin ana hatları ve değerlendirmesi için bkz. Ronayne, 2006a).

Rezervuar alanında olup barajın etkisine maruz kalanlara, ihtilaf nedeniyle halihazırda ülke içinde zorunlu olarak yer değiştirmiş olanlara ve Avrupa'ya ve ötesine kaçan Kürtlere karşı öncelikli sorumluluğumuz, baraj hakkındaki taleplerinin ne olduğunu, nasıl etkileneceklerini, hangi kültürün yok olacağını, ziyaretlerimizin/raporlarımızın hangi sonuçlara yol açabileceğini ve arkeologlar olarak bizlerden neler istediklerini sormaktı. Bunu takip etmesi gereken adım, toplanan bilgiyi kendi bildiklerimiz ya da bildiğimizi zannettiklerimiz ışığında değerlendirmek, bizdeki bilgiyi barajdan etkilenenlere nasıl sunacağımıza, onlara ve bize ait görüşleri kamuya nasıl paylaşacağımıza karar vermek, sonrasında da geribildirimde bulunmak ve proje karşısında toplu olarak bir mücadele yürütmek için kendileriyle görüş alışverişinde bulunmaktı. Büyük altyapı projeleri için (örneğin, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Dünya Bankası tarafından) oluşturulan uluslararası planlama yönergeleri, etkilenen topluluklarla ve özellikle "savunmasız gruplarla" –kural gereği açıkça kadınları içermektedir– görüşülmesine ilişkin şartlar veya daha hafif ifadeyle öneriler içerir. Bu aynı zamanda, projelerin kültürel etkisinin ve öneminin değerlendirilmesi hususunda müzakere yapılması anlamını taşır –kültür ve miras kimler için ve hangi sebeplerle önemlidir. Uygulamada bu yönergelere sadık kalındığı pek görülmez. Kullanılmalarındaki amaç, standartlar gereği olsa bile bizzat proje koordinatörlerinin, toplulukların farklı

kesimlerinin taleplerini öğrenmeyi kabul ettiklerini ve özellikle kadınların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaya gerekli veya en azından olumlu bulduklarını gözler önüne sermektedir. Arkeoloji alanındaki profesyonel standartlar da benzeri bir destek sağlamaktadır. ICOMOS⁵ 1990 Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü⁶ ile WAC ilkeleri ve etik kuralları burada örnek verilebilir. Gerçi, diğerlerinden ziyade yerli topluluklarla (yerli hareketinin arkeoloji üzerindeki baskısının başarısını gösteren bir ölçüt) görüşülmesi ve bilgi temelinde rızalarının talep edilmesi daha baskın bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır; örneğin, kadınların görüşlerinin dikkate alınması hakkında neredeyse hiçbir şey yoktur.

Ne var ki iki arkeoloğun topluluklarla yeni bir ilişki kurmaya yeltenmesi kendi başına büyük bir etki yaratmayacaktı. Baraj karşıtı arkeolojik bir mücadele için, meslek içinden yaygın destek sağlamak, özellikle hükümetleri mali destek verme niyetini taşıyan ülkelerde yaşayanları sorumlulukları hakkında bilgilendirmek ve barajın olası ana kredi sağlayıcı konumundaki Britanya üzerinde odaklanmak gerekiyordu. Kilit bir taktik, meslek örgütlerinin desteğini kazanmaktı. 1999'dan 2004'e kadar WAC bünyesinde, WAC'ın Iısu ve benzeri projelere karşı yürüttüğü kampanyalarda yönetici olarak (yönetim kurulunda) çalıştım. WAC'ın, bu kampanya esnasında arkeologların rolüne ilişkin yaptığı görev tanımları, bu tür durumlarda neyin "profesyonel" olduğu konusunda yararlı bir referans noktası oluşturdu. WAC, Iısu konsorsiyumunun çöküşü hakkında şu yorumda bulundu:

Arkeologlar için mesleki süreçler, kurtarma kazıları ve bunların bütçeleri ile başlamak. Öncelik daha ziyade bu projelerden etkilenen kadınların, çocukların ve erkeklerin ekonomik, kültürel ve sosyal haklarına dair kendileriyle tam ve adil bir şekilde görüş alışverişi yapılmasında olmalıdır. Sahip oldukları mirasın ve kültürel oluşumların hangi temelde kullanılabileceğine veya kullanılamayacağına, taşınabileceğine veya araştırılabileceğine onlar karar vermelidir. Bunun yapılamayacağı durumlarda –Türkiye'nin güneydoğusu bunun açık bir örneğidir– bir baraj projesini durdurmak için kültürel miras dayanakları mevcuttur (WAC 2001b).

Kültürel ve Başka Türden Bir Etnik Temizlik Aracı Olarak Iısu Barajı

Baraj projesinden etkilenen topluluklara ve özellikle de kadınlara karşı duyulan sorumluluk ve kendileriyle görüş alışverişinde bulunulması, kültürel yıkımın gerçek boyutlarının ilk kez

açığa çıkarılmaya başlamasını sağladı. Bu bize, sadece antik sahaları kurtarma çağrısına odaklanmanın bir hata olacağını çeşitli biçimlerde gösterdi. Örneğin, barajla ilgili toplumsal protestonun ağırlıklı olarak Hasankeyf'in sular altında kalma tehlikesine odaklanmasının nedeni, kısmen buranın çeşitli halklar için muazzam ölçüde kültürel önem arz etmesi, kısmen de Britanya Hükümeti'nin ve onu takip edenlerin, kredi vermek için, proje koordinatörünün "Hasankeyf'in arkeolojik mirasını mümkün olduğunca korunması"ni şart koşmuş olmalarıydı. 2001, 2004 ve 2006 yıllarında etkiye maruz kalan topluluklarla ve yerel kampanya yürütücüleriyle yaptığım görüşmeler sırasında konuştuğum kişiler, Türkiye Hükümeti'nin gözetiminde çalışan Türk, Avrupa ve ABD üniversitelerinden ekiplerin İlsu Barajı'nın yapımından önce başlattığı arkeolojik kurtarma çalışmalarını desteklemiyordu; gerçi bazıları, kazılarda çalışmaları gerektiği için halkın önünde bunu açıkça ifade edemiyordu. Yerel kampanya yürütücülerinden Hasankeyf Gönüllüleri, "Onlara, tüm şehri başka bir yere taşıyamayacaklarını söyleyip duruyoruz. Çünkü Hasankeyf bir bütünlük arz eder; onu bölemezsiniz, parçalara ayıramazsınız, orada organik bir bütünlük vardır," diyordu. (Söyleşi, Haziran 2001). Böyle demelerinin nedeni, bu insanların tarihsel hakikati açığa çıkaran kazıların değerini anlamamaları değildi; hele ki uzun bir dönem boyunca insanların, kültürlerinin ve tarihlerinin baskı altında tutulduğu uzun bir geçmişe sahip olan bu bölgede. Böyle diyorlardı; çünkü arkeolojik çalışmaların baraj projesinin devam etmesini kolaylaştırdığı görüşündeydiler.

Rezervuar alanında, kültürel çeşitlilik temizliği dahil, Kürt halkına ve Ermeniler gibi diğer etnik gruplara yönelik uzun baskı ve soykırım tarihinin arkeolojik değerlendirmelerin bir parçası olması gerektiği açıklığa kavuşmuştu. Bu kültürel temizlik, kalkınmanın yegâne, hatta (bazı baraj vakalarında olduğu gibi) ana amacı bile değildir. Fakat uzun bir zorunlu asimilasyon tarihine sahip olan ve Kürtlerin ve diğerlerinin varlığını hâlihazırda inkâr eden bir devlet açısından elverişli bir sonuçtur. Laik Türk milliyetçiliği tarafından beslenen bu taktik, güçlü ve bağımsız Türk ordusu tarafından savunulmaktadır. Örneğin, 1915-16 yıllarında "yaklaşık bir milyon Ermeni öldü" (McDowall, 2000a:104). Bu, Türkiye'nin kabul etmekte hâlâ zorlandığı bir soykırımdır. Bana İlsu rezervuar alanı içerisinde, geçmişteki Ermeni varlığını kanıtlayan bir mevki gösterildi. Buranın 20. yüzyıl başlarında yaşanan olaylar hakkında neler söyleyebileceği, ancak bağımsız bir araştırma tarafından ortaya konabilir. Tüm verileri sağlayacak istatistikler mevcut değildir; fakat, Batı Asya ve Ortadoğu'da yaşayan 30 milyonun üzerindeki Kürdistan halkının, Birinci Dünya Savaşı ertesinde farklı ülkelere dağıldığı tahmin edilmektedir. 1923'te Türkiye Devleti'nin kurulmasından itibaren Kürt nüfus şiddetli baskı altında kalmıştır. Geniş ölçekte yaşanan zorunlu yerinden edilmeler, askeri harekâtlar ve katliamlar, eğitim sistemi aracılığıyla zorunlu asimilasyon ve Kürt dili üzerindeki yasaklar; yukarıda belirtilen yakın dönemli ihtilafta kullanılan yöntemleri de buraya ekleyebiliriz (Kendal, 1993; McDowall, 2000a:184-

213 ve 395-454). Bunun hakkında konuşma ya da yazma girişiminde bulunanlar, bu topluluklara mensup kişiler, avukatlar, gazeteciler ve (bazıları Türk olan) akademisyenler uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldılar (Kendal, 1993:76; McDowall, 2000a:ix, 409-10, 424, 452). Özellikle 2002'den beri iyileşmeler yaşandı, fakat halen gerçek bir ifade özgürlüğü yok. Kürt bölgesinde ifade özgürlüğünün sağlanması ve ekonomik ve toplumsal değişimin gerçekleşmesi için yürütülecek mücadelenin kilit unsurları kültür ve tarihtir.

Tekrar belirtirsek, Kürtlerin yakın dönem baskı, katliam ve mücadele tarihine ait fiziksel kanıtlar vardır ki bunlar İlsu Barajı'nın suları altında kalacaktır. İslamiyet, Hıristiyanlık ve diğer dinlerin içindeki geleneklerden gelen çeşitli toplulukların geçmişe ve günümüze ait uygulamalarına ilişkin kanıtlar da bu suların altında kalacaktır. Kayda değer herhangi bir değerlendirmenin bu kanıtları, barajın erişim hakkını ortadan kaldıracığını ve dini uygulamalara son vereceğini dikkate alması gerekir. İlsu rezervuar alanındaki antik mirasa ilişkin birçok iddia ortaya atılmaktadır ve insanlar aynı zamanda yakın dönemin mirasına ilişkin meselelere de değinmektedir. Bu iddiaların doğruluk payı ne olursa olsun, dikkate alınmaları gerekir. Barajın yapacağı etkilerin ve insanların endişelerinin doğru düzgün veya (bazı durumlarda) herhangi bir şekilde dikkate alındığına dair hiçbir belirti yoktur. Bölgenin siyasi iklimi ve yukarıda anlatılan tarihi düşünüldüğünde, bunların ele alınmasını beklemek pek mümkün değildir. WAC (2001a), insanların, kendi kültür ve miraslarına erişme ve bunları ifade etme hakları sorununun çeşitli standartlar tarafından tanındığına dikkati çekmiş ve "İlsu Barajı'nın, hükümet ve şirketlerin de suç ortağı olduğu bir tür etnik temizliğe varabileceği" yorumunda bulunmuştur (WAC, 2001b).

Bölgedeki insanların yakın geçmişteki ihtilaf hakkındaki duyguları oldukça güçlü. Nelerin tehlike altında olduğuna dair en açık konuşanlar, kadınlar. Barajın, güvenlik güçlerinin işlediği suçlara ait kanıtların, örneğin 1990'ların köy yıkımlarına ve muhtemelen kayıpların mezarlarına ait kanıtların üstünü örtebileceğini söylüyorlar. Zorla yerinden edilen ve diğer barış anneleriyle birlikte her cumartesi kayıp çocuklarının yerini öğrenme talebiyle gösteri yapan bir annenin konuya ilişkin yaklaşımı şöyle:

Evet, Hasankeyf bizim tarihimizdir, fakat bizim tarihimizin özü çocuklarımızdı. Bizim bir coğrafyamız yok artık; kasabalarımız ve şehirlerimiz de yok. Hiçbir şeyimiz kalmadı. Tarihimiz, çocuklarımızdı (söyleşi, Haziran, 2001).

Bu demektir ki çocuklar, kaçınılmaz olarak, o bölgenin tarihini devralan ve onu sürdürenlerdir; onlar olmazsa tarih de yok olur. Fakat bu, kayıp annelerinin arkeolojik sit alanlarının sular altında kalmasından endişe duymadıkları anlamına gelmez. Onlar baraj karşıtı mücadelelerini daha ziyade kendilerinin ve çocuklarının yaşamlarına ve dolayısıyla da Kürt kültürüne ve toplumuna düşük değer biçildiğini ifşa etme yoluyla yürütüyorlar. Kadınların yönlendirmesi beni bir arkeolog olarak rezervuar alanındaki olası kayıp mezarları hakkındaki bilgileri açığa çıkarmaya, bulgularımı kamuya açmaya ve barajın olası destekçilerinin dikkatini barajın sonuçlarına çekmeye sevk etti. Tarihçi David McDowall, İlısu rezervuarının uzandığı alanda yer alan Siirt şehrinin yakınlarındaki toplu mezarlardan bahsediyor (McDowall, 2000a:425). İnsan hakları avukatları ve aktivistler, son yıllarda İlısu'ya yakın bölgelerde kimliği bilinmeyen kişilere ait toplu mezarlar bulunduğunu doğruladı (İnsan Hakları Derneği Batman Şubesi ile yapılan söyleşi, 2004). Türkiye'deki arkeologlar da rezervuar alanında bu tür mezarların bulunabileceğini onaylamakla birlikte herhangi bir arkeoloğun bağımsız, güvenli ve profesyonel bir şekilde bunları araştırmasının ve kazı çalışmalarını yürütmesinin mümkün olmadığını, devletin buna izin vermediğini belirtti (Ronayne, 2006b: 84). Dolayısıyla, arkeoloji bağlamında üretilebilecek en uygun cevabın gerçekleri ifşa etmek ve kadınlarla birlikte bu gerçeklerin dikkate alınmasını talep etmek olduğunu hissettim.

Ne var ki kadınların istediği tek şey adalet değil; onlar, kültürün hayatta kalabilmesini dert ediniyorlar. 1990'larda yerinden edilen insanların köylerine geri dönme meselesi, bu sorun için esas teşkil eder. Bölgedeki barış hareketinin başlıca taleplerinden biri budur. Yerinden edilen kadınlar, yaşam tarzlarını iyileştirmekten, karşılıklı yardımlaşmadan, çocuklarını beslemek için bir şeyler yetiştirme olanağından ve bu yaşamı nasıl sürdüreceklarine dair bilgiden söz ediyorlar. Hâlâ rezervuar alanında ikamet eden kadınlar ise, bir zamanlar fiilen savaş kuşağı olan bir bölgede yaşamalarına rağmen burayı terk etmek istemediklerini söylüyorlar (Ronayne, 2005:71, muhtelif yerlerde geçer).

Kadınların Yaşamı Sürdürme ve Kültürel Yıkıma Karşı Çıkma Mücadelesi

Barajın neden olacağı kültürel yıkıma karşı en güçlü mücadele kadınlar tarafından yürütüldü. Çünkü, ailelerin ve toplulukların bakımını esas olarak üstlenenler kadınlar olduğu için, yerinden edilmenin ve toprağını kaybetmenin ne demek olduğunu en açık şekilde dile getirebilenler de onlardır. Barajın etkilerini kendi bakışlarından özetlemeleri istendiğinde kadınlar, bunun asla yalnızca bir baraj meselesi olmadığı cevabını verirler. İlısu'nun kültürel etkilerini açıklarken de savaşta karşılaştıkları şeylere, şehirlerdeki gecekondulara, evlat kaybına ve kendi köylerinde büyük emekle kurdukları toplumsal ve kültürel yapıların

parçalanmasına atıfta bulunurlar. Yerinden edilen bir kadın bunu şu şekilde ifade etti: “Barajların inşa edilmesi, köylerin başka yollarla boşaltılması demektir” ve “savaş sadece birisini silah kullanarak öldürmek anlamına gelmez. Ağaçları keserseniz veya bir kültürü öldürürseniz, işte bu bir savaştır.” Kültürü –geçmişte ne olduğuna ilişkin bilgi dahil olmak üzere– öldürmenin en etkili yolu, ilişkileri ve yaptıkları vasıtasıyla kültürü yaşatan insanları yok etmektir.

Çoğunlukla görünmeyen ve değeri belirlenmemiş olan toplumu kurma ve sürdürme işi, dünyaya çocuk getirmeleri ve çocuklarla beraber hanedeki veya köyedeki herkesin bakımını üstlenmeleri nedeniyle öncelikle kadınlar tarafından gerçekleştirilir. Bu iş, kültürün şekillenmesi, aktarılması, savunulması ve değiştirilmesinde kilit bir işleve sahiptir. Aslında, yalnızca bireyler ve topluluklar değil; hem kendilerinin hem de kültürlerinin kapsamındaki ilişkiler ve faaliyetler de ancak bu biyolojik, bedensel ve zihinsel emekle ve bu emek sayesinde yaşar. Bu emek olmazsa kültür nedir ki? Kadınların barajlara muhalefeti ve belirli baskı biçimlerinin kadınları hedef alması, bu bağlamda anlaşılmalıdır. Avrupa’da tabandan örgütlenen çok-ırklı bir kadın ağı, Bolivya’da su ve yaşam için sürdürülen hareketi desteklemek üzere yazdığı bir mektupta bunu şöyle açıklıyor:

Evler, geçim alanları ve topluluklar, suya erişim olanağından mahrumiyet veya baraj sularının altında kalmak nedeniyle harap olduğunda, toplumun ve kültürel köklerin hayatta kalması için çalışanlar kadınlardır. “Kültür” yapmacık saygıya mazhar olurken, hakikat ayaklar altına alınır. Zaten kültür, her topluluğun yaşamın idamesi ve mutluluk arayışı hakkında öğrendiklerini gelecek kuşaklara aktarmak ve yaygınlaştırmak üzere oluşturduğu benzersiz ilişkiler ağı değilse, başka nedir ki? Mücadelelerimizin tarihi üzerinde yükselen bu kültürü korumak, öncelikle kadınların işidir (Global Women’s Strike, 2003).

Burada vurgulanan nokta şudur: İster Afrika’da, isterse Latin Amerika’da, Avrupa’da veya Kürdistan’da olsun, kültür bağlamında yapılan iş, sadece durağan gelenek ve göreneğin savunulması, hatta şarkıların, kutsal eserlerin, dansın ve benzerlerinin varlığının korunması demek değildir; geçmişte ve günümüzde, insanlar arasındaki yaşayan ilişkilerden oluşur. Bu ilişkiler içinde yaşamın sürdürülmesi için gereken bilgiler biriktirilmiş, yeniden oluşturulmuş ve aktarılmıştır. Zorla şehirlere göç edilmesi durumunda, bu süreci yaşamış olan kadınların göç sonrasında karşı karşıya kaldıklarını söyledikleri sorunlar nedeniyle, bu bilgiler kaybolur

ya da işe yaramaz hale gelir. Kadınların bu ilişkileri savunmaları, belleğe ve mekâna tutunmaları ve zorla göç ettirildikleri köylerine geri dönüp yaşamlarını yeniden kurmak için mücadelele vermeleri batıl bir inanç değil, yaşamı sürdürme stratejilerine karşı duyulan saygıdır –ecdatlarının ve bizzat kendilerinin mevcut koşullarda geliştirdikleri mucizevî stratejilere karşı duyulan saygı. Savundukları şey, kendi değerleri ve geçmişleriyle kurdukları kendilerine ait bağıdır.

Sorumluluğun Yarattığı Fark: Bir Arkeolog İhsu'dan Bazı Dersler Çıkıyor

Burada, bilhassa kadınların söylediklerine dayanarak özetlediğim mücadele, (baraj konusundaki açıklamalarını özetlediğim) WAC tarafından da yankı uyandıracak şekilde desteklenince hükümetlerin ve şirketlerin başına bela oldu. Konsorsiyum üzerinde elde edilen zaferin yegâne sebebinin bu çalışma olduğunu iddia ediyordum değilim. Bu, Türkiye'den ve Avrupa'dan, kimi ortak kimi bağımsız çalışma yürüten toplulukları, bireyleri ve profesyonelleri içeren, geniş yelpazeye yayılmış bir hareketin başarısıdır. Yalnız bana göre, kadınların muhalefeti ve başta kadınlar olmak üzere barajdan etkilenen topluluklar ile arkeologlar arasında sorumluluğa dayalı çalışma ilişkileri geliştirilmesi, önceki baraj inşaatının durdurulmasında, ikinci konsorsiyumun tavize zorlanmasında ve üç hükümetin desteklerini geri çekmesinde can alıcı bir katkı yapmıştır.

Örneğin, Britanya Hükümeti, o dönemin WAC başkanı Profesör Martin Hall'e yazarak ilk WAC mektubunun ihracat kredisi sağlayan diğer şirketlere ve hükümete (WAC, 2001a) gönderilmesi için yaygınlaştırma izni talep etti. İlk mektupta, projenin Çevresel Etki Değerlendirmesi (Environmental Impact Assessment, EIA), Dr. Kitchen ve tarafımdan eleştirel olarak ele alınmıştı. Bu mektup ve bunu izleyen şahsi çalışmam, kültürel miras ve İhsu konusunda temel referanslar haline geldi. Öyle ki yeni konsorsiyumun hazırladığı (eski EIA'nın çevresinde dönen) güncellenmiş EIA (IEG, 2005), özellikle bu bölgedeki çağdaş kültürün ve yakın dönem mirasının dikkate alınması bağlamında bu çalışmalardan bol bol alıntılar yapar. Bu başarının nedeni, profesyonel arkeologlar ile tabandaki topluluklar arasında sorumluluğa dayalı bir ilişki kurulması gerektiğini açığa çıkarması ve böylelikle köylülerin, Hasankeyf sakinlerinin ve diğer yerel kampanya yürütücülerinin muhalefetini destekleyecek arkeolojik kaygıların açıkça ifade edilmesini sağlamasıdır. Bu sorumluluk bizim antik sit alanları, daha yeni sit alanları ve bunların ilk mirasçıları olarak bugün yaşayan ve kültürü üreten insanlar arasındaki bağlantıları belirlememizi olanaklı hale getirir. Böylece, barajın neden olacağı kültürel etkinin gerçek kapsamı dikkate alınmaya başlamıştır. Bu ise, doğrudan doğruya bu etkiye maruz kalacak toplulukların görüşlerinin, deneyimlerinin ve taleplerinin ortaya konulmasıyla başarılmıştır. Arkeologlar olarak, topluluklarla ve diğer

kampanya yürütücüleriyle olan bağlantımız sayesinde çok daha güçlü bir şekilde sesimizi çıkarabildik ve buna karşılık olarak onlar da bizim desteğimizle çok daha güçlendiler.

Bu bağlantı, esas itibariyle kadın emeğine dayanan bakım kültürü üzerine odaklandı ve şu anda da kendisine çıkış noktası olarak aldığı şey yine budur. Bakım kültürü, son yıllarda yazdığım raporlarda geliştirdiğim ve genişlettiğim bir temadır. Bu gerçek her şeyden önce, barajı inşa edenlerin kültürel miras alanlarını Hasankeyf'in küçük bir yüzdesini kurtaracak şekilde sınırlamak veya birkaç sit alanında daha arkeolojik kurtarma çalışmasının maliyetini karşılamak üzere yaptıkları herhangi bir planın, hükümetler ve diğer olası destekçiler tarafından kabul edilmesini zorlaştırmıştır. İlsu için arkeolojik kurtarma çalışmalarının masraflarının ve teknik zorluklarının, 1,8 milyar avroluk bir projeyi durduracak kadar ciddi bir manivela sağlayacağını farz etmek ne o zaman gerçekçiydi ne de bugün gerçekçidir. Ayrıca hiç kimse barajı inşa edenlerin, kültürün korunmasını ve kültürü savunacak kadınların veya herhangi birinin emeğini umursadıkları yansımalarına da kapılmamıştır. Fakat barajı destekleyenlerin ve planlayanların taktikleri her zaman için, zoraki yeniden yerleşim meselesini, çevresel sonuçları ve kültürel mirası birbirinden ayrı olarak ele almak ve bu suretle bunları bölmek ve daraltmak yönünde oldu. Bu taktik 2001 yılında, birbirinden ayrı durması beklenen kesimlerin bir araya gelmesiyle boşa çıkarılmıştı. Kadınların, toplulukları kurmak ve sürdürmek için yaşam boyunca yaptıkları çalışmaların yok edilmesine –en büyük kültürel yıkıma– karşı muhalefetleri ve kültürün yaşatılması için yürüttükleri mücadele, böylece herkes tarafından duyulmuş oldu. Ne kadar gözden ırak olsa da, her insanın yaşamını takdir eden ve gözetken bir mücadele olduğu için o kadar çok güçlüydü. GAP barajları bağlamında, kadınların lehine olduğu iddia edilen bazı açıklamalar yapılmıştı. Fakat, kadınların söylemek zorunluluğu hissettiği şeyleri halka açıklamak, arkeolojik mücadele ile onların buluşturmak ve duyulmasını sağlamak, artık barajın bir “kültürel ve toplumsal kalkınma projesi olarak” savunulmasını güçleştirdi. Bundan başka, köylü kadınlar, Küresel Kadın Grevi ve benim ortaklaşa olarak geliştirdiğimiz stratejinin değeri, proje raporlarının son döneminde yansımaları buldu. Önceleri kadınlar neredeyse tamamen görünmez haldeyken, şimdi kadınlara odaklanarak uzun uzun yazıyorlar. Bazı kadınlar, bu belgeler hazırlanırken ilk defa kendileriyle görüşüldüğünü bildirdiler ve bu gelişmeyi bizim kolektif çalışmamıza atfettiler. Tabii ki bu “görüş alışverişleri” yetersizdi ve kadınlara yalnızca kurban vasfıyla bir görünürlük bahşedilmiş, kadınların muazzam kültürel katkısı gizlenmişti. Bu bizim sıradaki savaşımızdır. Fakat kadınların tanınması bir başka zaferdir ve bu raporların temelini çürütür.

Ne var ki, bu bağlantıları sürdürmek kolay değildir. Tabandaki toplulukların seslerini ve taleplerini harfi harfine yansıtmak için gereken çalışma bir mücadeledir. Burada ana hatlarıyla verilen ve özellikle tabandan kadınların söylediklerine dayanan baraj karşıtı

mücadele, arkeoloji alanının içinden veya dışından bazı insanlar için makbul değildir. Şüphesiz, kurtarma projelerine katılan birçok arkeolog, önceliğin insanların yaşamlarında olduğunda hemfikirdir ve gelişme adına tahribat yaratan devasa projelere kişisel olarak karşı dururlar. Fakat arkeolojik kurtarma çalışmalarına dair gerçekler ve işin ekonomisi, insan yaşamının önceliğini geri plana iter; geçmişi kurtarmakla görevli profesyonelleri öncelikle, geçmişi tahrip etmekten sorumlu proje koordinatörlerine ve hükümetlere hesap vermeleri gereken bir konuma getirir. Kurtarma projelerinde çalışan veya projelerin etki değerlendirmesini hazırlayan ve yıkımı durdurmayı dert edindiklerinden hiç şüphe duymadığım arkeologların ücreti proje koodinatörü –bu örnekte de Türkiye Devleti ve şirketler– tarafından ödeniyor. Ya da başka ülkelerden gelen üniversite grupları, devletin himayesinde çalışıyor ve saha çalışması yapabilmek için devletin iznine gereksinim duyuyorlar. Bağımsız çalışmaya olanağının olmaması araştırmaları, etki değerlendirmelerini ve kurtarma kazılarını zayıflatıyor. Bu anlamda, o işi yapan arkeolog, kültür ve mirası yok edenlerin arasına karışıyor. Türkiye'nin güneydoğusundaki gibi bir vakada, bölgedeki kültürel temizlik ve savaş tarihinin yanı sıra süregiden baskı atmosferi ve işkence tehdidi, arkeologların işbirliği yapmalarının sonuçlarını çok daha ciddi hale getirir.

Ne var ki, kurtarma işiyle uğraşan arkeologların burada ana hatlarıyla belirtilen türden daha başka bir yaklaşımın parçası olabilmelerinin yolları mevcuttur. Örneğin, bizim yaklaşımımız Birleşik Krallık'ta ve İrlanda'da, bu mesleğin tabanında, öğrenciler ve düşük ücretle alanda çalışan arkeologlar arasında destek gördü. Baraja karşı durmak ve barajın kapsamındaki herhangi bir kurtarma projesinde çalışmayı reddettiğini belirtmek suretiyle meslektaşlarımız, aynı zamanda kendi ücret artışlarına ve çalışma koşullarına ilişkin meseleleri de vurgulayabildiler (Bkz. Anonim 2001). Bu durum önemli bir noktaya işaret ediyor: Bu yaklaşımı benimsemek niyetinde olan arkeologların kendi aralarında bir ortaklık yaratmaları gerekiyor; bu ortaklık aynı zamanda mesleğimizin iç hiyerarşilerini aşmak için de gerekli.

İlisu gösteriyor ki arkeolojik sit alanlarının kurtarılması, yaşamın devamı için mücadele eden hareketlerin önceliği olmasa bile bu hareketler kültürel yıkıma karşı duran hareketlerdir. Başta kadınlar olmak üzere topluluklar, hayatlarını, geçim alanlarını ve evlerini savunurken aynı zamanda kültürel mirası da savunuyorlar. İlisu vakasında, etki altında kalan topluluklarla görüş alışverişinde bulunmak veya uygun yeniden yerleşim planları hazırlamak yerine (başka şeylerin yanı sıra) arkeolojik kurtarma projelerine öncelik verildi. Barajı inşa edenler, şu anda veya yakın zamana kadar rezervuar alanında yaşayan, o antik tarihin ve kültürün mirasçısı olan insanlara kıyasla antik yapılara ve sit alanlarına çok daha büyük değer biçtiler. Arkeologlar olarak bizlere, nesneye değer vermemiz ama onun vücuda getirdiği geçmişe ve günümüze ait toplumsal ilişkileri reddetmemiz öğretilir. Marx, *Kapital*'de (1990:163-177) bunu meta fetişizmi olarak adlandırır. Başka bir deyişle, sermayenin işini

kolaylaştırmak üzere eğitilmişizdir. Görünüşte doğal, fakat aslında toplumsal olan "içgüdüümüz", yok etme tehdidiyle karşı karşıya kaldığımızda, araştırmaya ve kazı yapmaya veya en iyisi, sit alanlarını kurtarmaya odaklanan bir kampanya önermek durumundadır. Bu taktiklerin ve araçların gerçekten uygun olup olmadığını düşünmeyiz. Bunun aksini yapmak için aldığımız eğitimin önemli bir kısmını geçersiz kılmamız, bazı işleri yapmayı reddetmemiz, disiplinler arasında kabul edilen sınırları aşmamız, toplulukları bir araştırma nesnesi olarak gören eğilimlere karşı direnmemiz ve belki daha başka şeyler de gerekir.

İlısu örneğinde, sit alanlarında kazı çalışması yapmadım; çünkü barajdan etkilenen topluluklar, haklı olarak, bu tür işlerin baraj yapımının yolunu açtığını iddia eden ediyordu. Fakat bir arkeolog olarak bildiklerimi, çevresel etki değerlendirmelerine ilişkin eleştirel yazılarımda, hükümetlere iletilen raporlarda, halk toplantılarında, medya çalışmalarında ve benzeri yerlerde, neyin önemli olduğunu ve nasıl bir kültürün yok edileceğini ifade etmek için kullandım. Bunların hiçbiri, keşif ve kazı çalışmalarının diğer durumlarda ve hatta politik durumun değişmesi halinde gelecekte İlısu'da yararlı araçlar olarak kullanılamayacağı anlamına gelmez. Örneğin, aileler umutsuz bir şekilde kaybolup giden sevdiklerinin mezarlarını arıyorlar; ama şu anda baskılar ve askeri denetim nedeniyle bu tür bir kazı çalışmasının yapılması imkânsız. Bu yaklaşım bana arkeolojinin proje koordinatörlerinden, hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsız olarak ilerleyebilmesi yeni bir yol sundu.

Sonuç

Arkeologlar olarak bir kalkınma projesini kolaylaştıracak şekilde çalıştığımız zaman, yıkıma uğrayan veya kayıt altına alınarak kurtarılması gerekenler sadece kazı alanları değildir; insanların tehdit altında olan yaşamları, geçim alanları ve refahlarıdır. Kadınlar bakım kültürünü savunduğunda ve mücadeleleri kamuya duyurulduğunda (hükümet ve medya kadınları nadiren dinlemeyi istediğine göre bu hiç de kolay bir şey değildir), İlısu Barajı gibi bir projeyi durdurmak için elimizde her türlü olanak olacaktır. Eğer baraj durdurulursa kültür olarak adlandırdığımız her şey ile beraber arkeolojik sahalarda da kurtulacaktır. Arkeologların desteği kadınların mücadelelerini güçlendirir ve bunun tam tersi de geçerlidir. Diğer taraftan, arkeologlar yalnızca antik sitelerin kurtarılması için gereken zaman ve para için kampanya yürütür ve önceliği korumaya verirlerse –evet, para kurtarma çalışmalarına verilebilir ve bazı sahaların korunması sağlanabilir (Mısır'da Aswan Barajı'nda olduğu gibi)– neredeyse tüm vakalarda görüldüğü gibi, topluluğu, kültürü ve diğer pek çok antik sahayı yok eden yıkıcı projeler ilerlemeye devam eder. O halde bu yaklaşıma katılmak, sadece kadınların herkes adına kazanabileceği zaferi sınırlandırmakla kalmaz, aynı zamanda baraj karşıtı hareketin mağlup düşmesine de yardımcı olabilir.

Son dönemin Iısu zaferi, çok sayıdaki benzeri örnekten sadece bir tanesidir. Bolivya'da kadınların her zamanki gibi çoğunlukta olduğu muazzam bir yerli hareketi, su kaynaklarını özelleştirmeye çalışan Bechtel şirketini Cochabamba şehrinden defetti. Hareket yalnızca bu insanların kendi yaşamlarını sürdürmek için savaştıklarını göstermekle kalmadı, aynı zamanda bu savaşın kendi kültür ve inançlarının yıkımını durdurmak için de yapıldığını gösterdi. Demek ki savaşlar kazanılabilir, yıkımlar durdurulabilir ve uzmanlar tabandan örgütlenmiş hareketlere karşı sorumlu davranıp onlarla birlikte çalıştıkları zaman, hep beraber ilerleme kaydedebiliriz.

Teşekkürler

Iısu'dan ve diğer barajlardan etkilenen ve/veya savaş nedeniyle yerlerinden edilen ve çeşitli hallerde beni bilgilendirmek adına toplantılar düzenleyen topluluklar ve onların örgütlerine; büyük baraj projeleri hakkındaki bilgileri ve tavsiyeleri için Cornerhouse'dan Nick Hilyard'a; Avrupa'daki Kürt kadınlarla görüş alışverişinde bulunmam için yardımcı olan Hollanda'daki International Free Women's Foundation (Uluslararası Özgür Kadınlar Vakfı)'na; çeviri ve diğer yardımlarından dolayı Feminist Kadın Çevresi'ne; metin üzerine yorumları ve kadınların toplum ve kültür üzerindeki emeğine ilişkin yönlendirmeleri için Küresel Kadın Grevi'nin uluslararası koordinatörü Selma James'e; Iısu üzerine arkeolojik kampanyayı benimle beraber üstlendiği için Institute for Lifelong Learning, University of Sheffield'dan (Sheffiel Üniversitesi Yaşam Boyu Eğitim Enstitüsü) Dr. W.H. Kitchen'a; bölgeye yaptığım gezilerdeki yardımları için Kürt İnsan Hakları Projesi'ne; bu çalışmayı çeşitli şekillerde desteklediği için National University of Ireland, Galway Arkeoloji Bölümü'nden Profesör John Waddell'e; WAC'ın olanaklarını Iısu Kampanyası için kullandığı için Cape Town University Rektör Yardımcısı vekili ve WAC'ın önceki başkanı Profesör Martin Hall'a teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR

Anonim (2001) "Archaeologists Green Ban", *Rescue News* 85, 8.

Algaze, G. (1989) "A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988", *Journal of Near Eastern Studies* 48, 241-281.

Algaze, G., Breuninger, R., Lightfoot, C., ve Rosenberg, M. (1991) "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", *Anatolica* 17, 175-240.

Aydın, Z. (1986) *Underdevelopment and Rural Structures in Southeastern Turkey: The Household Economy in Gısgis and Kalhana*, Londra: Ithaca.

Cornerhouse Research, Iısu Dam Campaign, Kurdish Human Rights Project, Friends of the Earth, Berne Declaration, Campaign an Eye on Sace, Pacific Environment, World Ecology, Economy and Development (2001) *Review of EIAR for the Iısu Dam and HEPP*, Londra: Kurdish Human Rights Project ve Cornerhouse.

Diyarbakır Barosu (2001) “An Assessment on the Iısu Dam and HEPP Environmental Assessment from a Legal Point of View”, Birleşik Krallık Hükümeti’ne sunulan belge, Diyarbakır ve Londra: Diyarbakır Barosu, Cornerhouse ve diğerleri.

Dolatyar, M. ve Gray, TS. (2000) *Water Politics in the Middle East: A Context for Conflict or Co-operation?* Londra: Macmillan.

Göç-Der (2002) *Research and Solution Report on the Socio-Economic and Socio-Cultural Conditions of the Kurdish Citizens Living in the Turkish Republic Who are Forcibly Displaced Due to Armed Conflict and Tension Politics: The Problems They Encountered Due to Migration and Their Tendencies to Return Back to the Villages*, İstanbul: Göç-Der.

GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi (GAP-BKİ) (1994) *Status of Women in the GAP Region and Their Integration to the Process of Development*, Ankara: GAP.

Global Women's Strike (2003) “Letter to the Minister of Justice of Bolivia on the Water Protests in Cochabamba and the Killing of a Protestor”, www.allwomenscount.net.

Iısu Environment Group (IEG) (2005) *Iısu Dam and HEPP: Environmental Impact Assessment Report Update*, 31 Haziran 2005.

Iısu Dam Campaign, Kurdish Human Rights Project, Cornerhouse, World Economy Ecology and Development, Eye on SACE Campaign and Pacific Environment Research Centre (2001) *If The River Were A Pen ... The Iısu Dam, The World Commission on Dams and Expert Credit Reform*, Londra: KHRP.

Kendal (1993) “Kurdistan in Turkey” in Chaliand, G. (ed.) *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan*, M. Pallis (çev.), New York: Olive Branch Press.

Kitchen, W.H. (2000) *The Iısu Dam Archaeological Surveys: Chronology, Sites Under Threat, Methodological Limitations and Pointers to Further Research*, Iısu Baraj Kampanyası için yazılmış, basılmamış belge.

Kitchen, W.H. ve Ronayne, M. (2001) *The Iısu Dam Environmental Impact Assessment Report: Review and Critique*, www.nuigalway.ie/archaeology. *Public Archaeology* 2,101-116’da özetlenmiştir.

KHRP (Kurdish Human Rights Project) (1999) *The Ilisu Dam: A Human Rights Disaster in the Making*, Londra: KHRP.

KHRP, Comerhouse, Ilisu Dam Campaign (2002) *Downstream Impacts of Turkish Dam Construction on Syria and Iraq*, Londra: KHRP.

KHRP, Göç-Der ve İnsan Hakları Derneği (2003) *Internally Displaced Persons: The Kurds in Turkey*, Londra: KHRP.

Marsh, N. (t.y.) “Water wars”, UK Defence Forum, www.ukdf.org.uk/ts5.htm.

Marx, K. (1990) *Capital Volume 1*, Londra: Penguin.

McDowall, D. (2000a) *A Modern History of the Kurds*, Londra: LB. Taurus.

___ (2000b) “Ilisu:The Economic and Social Context”, www.ilisudamcampaign.net.

Ronayne, M. (2002) *The Ilisu Dam: Displacement of Communities and Destruction of Culture*, Londra: KHRP, National University of Ireland, Galway, Cornerhouse, Ilisu Dam Campaign.

___ (2005) *The Cultural and Environmental Impact of Large Dams in Southeast Turkey*, Londra: KHRP ve National University of Ireland, Galway.

___ (2006a) “Archaeology Against Cultural Destruction: The Case of the Ilisu Dam in Southeast Turkey”, *Public Archaeology* 5(4), 223-236.

___ (2006b) *The Ilisu Dam: A Monument to Barbarism: Review of the ELAR Update for the Ilisu Dam in the Kurdish Region of Turkey*, www.nuigalway.ie/archaeology ve www.globalwomenstrike.net adreslerinden ulaşılabilir.

Hasankeyfi Yaşatma Platformu (2000) “The Lost City of Hasankeyf and the Protection of Hasankeyf/Ilisu Dam”, kampanya belgesi, Türkiye.

Tuna, N., Öztürk, J., ve Velibeyoğlu, J. (ed.) (2001) *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999*, Ankara: METU TAÇDAM.

Tuna, N., ve Velibeyoğlu, J. (ed.) (2002) *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000*, Ankara: METU TAÇDAM.

Walker, M. ve McGuire, R. (1999) "Class Confrontations in Archaeology", *Historical Archaeology* 33, 159-183.

WAC (World Archaeological Congress) (2001a) Profesörr Martin Hall ve Birleşik Krallık Hükümeti ile yazışma, 16 Ocak 2001, 2 Mayıs 2001 tarihinde şu şekilde yayımlandı: 'The Iısu Dam: WAC Protests to the British Government', *Public Archaeology*, 50-56.

___ (2001b) "Withdrawal of Support for Iısu Dam Project", Basın Açıklaması, 14 Kasım, www.nuigalway.ie/archaeology.

WCD (World Commission on Dams) (2000) *Dams and Development*, Londra: Earthscan.

¹ Yazar birkaç senedir Küresel Kadın Grevi'nde (Global Women's Strike) çalışmaktadır. Küresel Kadın Grevi, çoğunluğu Küresel Güney'de yer alan atmış üzerinde ülkede, siyasi partilerden bağımsız olarak tabanda örgütlenen bir kadın ağıdır. Grev hakkında bilgi için, bkz. www.globalwomenstrike.net.

² DSİ kendini, Iısu Projesi'ni başlatan ve idare eden kurum olarak tanımlıyor. Kaynak: http://www.dsi.gov.tr/ilisu_projesi.pdf (ç.n.)

³ İng. *Iısu Dam Campaign*. Dicle nehri üzerindeki Iısu Barajı inşaatını durdurmak üzere kurulan Birleşik Krallık kökenli bir kampanyadır. (ç.n.)

⁴ İng. *World Commission on Dams* (WCD). Nisan 1997'de, büyük barajların inşasının çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini küresel düzeyde incelemek üzere kurulmuş olan; sivil toplum, STK'lar, özel sektör, Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin ve çeşitli hükümetlerin katıldığı bir oluşumdur. Baraj inşası hakkında bugüne kadarki en kapsamlı ilkelerin yanı sıra on temel tavsiye yayımlamışlardır. Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/World_Commission_on_Dams (ç.n.)

⁵ İng. *International Council on Monuments and Sites* (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi). (ç.n.)

⁶ İng. *Charter for the Protection and Management of Archaeological Heritage*. (ç.n.)